

recenzije - *recensiones*

Ivan Macan: *Wittgensteinova teorija značenja*, Biblioteka »Filozofska istraživanja«, Zagreb, 1996., 136 str.

Ludwig Wittgenstein slovi kao »spiritus movens« novijih filozofskih gibanja 20. st.: napustio je tradicionalnu formu promišljanja filozofskih problema i analitičkim pristupom pokazao da su mnogi problemi kojima je do sada obilovala filozofska tradicija u biti bili razni »jezični nesporazumi«. U predgovoru *Tractatusa* Wittgenstein je naznačio svoj filozofski program: »Ono što se uopće može reći, može se reći jasno, a o čemu se ne može govoriti, o tome se mora šutjeti«. (L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, Frankfurt am Main 1973., str. 8).

Ludwig Wittgenstein svojom je originalnošću misli i novim shvaćanjem filozofije dao veliki doprinos modernoj logici i kritici jezika. Knjiga Ivana Macana *Wittgensteinova teorija značenja* želi nas upoznati s jednim od osnovnih problema Wittgensteinove filozofije i kritički preispitati njezine domete.

U prvom poglavlju autor daje kratak pregled raznih teorija »značenja«, koje su nastale prije *Tractatusa*. Po mišljenju autora, od posebne je važnosti »riječ-objekt« teorija ili »referencijalna teorija«, koja svoje utemeljenje nalazi već kod Platona i sv. Augustina, no njezin je glavni predstavnik J. S. Mill. Po toj teoriji »riječ« je »ime« za neki »predmet«. Osnovna pote-

škoća ove teorije jest u tome što ona »gotovo sasvim zanemaruje aktivnost onih koji se jezikom služe« (str. 13). Vrlo bliska »referencijalnoj teoriji« jest teorija »riječ-ideja«. Po toj teoriji naša pažnja nije toliko usmjerena na »izvanjski predmet«, nego u prvom redu na »predodžbu« ili »sliku«. Ova teorija polazi od pretpostavke da »značenje« pripada samo onoj riječi za koju možemo pronaći i određenu »sliku«. Ove dvije teorije značenja pokušala je dopuniti »behavioristička teorija«, koja je povezala »značenje« riječi s »podražajima«. »Ta teorija određuje značenje riječi izvanjskim opažajnim znakom ili ponašanjem onog koji govori« (str. 14).

Svakako najznačajniji utjecaj na Wittgensteina kao i na njegovu »teoriju značenja« izvršili su, po Macanovu mišljenju, Frege i Russell. Wittgenstein će se Fregeu posebno približiti u tzv. »antipsihološkom stanovištu«, gdje će kao i Frege povući jasne granice između »psihološkog« i »logičkog«. Po mišljenju Fregea, »značenje« riječi treba tražiti u stavu, a nikada u nekoj slici ili predodžbi, jer predodžbe i nisu drugo nego samo neke privatne stvari.

Russell također polazi od shvaćanja da su riječi koje imaju »značenje« – imena. U svojoj »teoriji opisa« on nije odustao od tvrdnje da samo onaj izraz nešto znači, koji je »ime« za neki predmet.

Macan ukazuje na činjenicu da Wittgenstein od Fregea preuzima termine »smisao« i »značenje«, ali ih u *Tractatusu* na svoj način shvaća i tumači. Riječ »smi-

sao« odnosi se u *Tractatusu* na stavove, a riječ *ime* odnosi se na značenje.

Kritiku Fregea i Russella Wittgenstein će u *Tractatusu* na nekoliko mjesta još više produbiti.

U drugom poglavlju predstavljena je sama »teorija značenja«, kako je shvaća Wittgenstein u *Tractatusu*.

Po Wittgensteinu, »imenima« imenujemo stvari i predmete, dok »stavovima« opisujemo stanja, stvari i činjenice. »Ime« Wittgenstein shvaća kao »jednostavni znak koji se primjenjuje u stavu« (str. 26). Opis stanja može biti točan ili netočan, istinit ili neistinit. »Odrediti te okolnosti upravo znači odrediti smisao stava« (str. 30). Temeljna misao koja je prepoznatljiva u *Tractatusu* očituje se u tvrdnji da »logičke konstante« kao i logički »znakovi« u biti ne zastupaju ništa. Već je ovdje vidljivo koliko se Wittgenstein udaljuje od svojih učitelja Fregea i Russella.

Posebnost *Tractatusa* tvore Wittgensteinove analize »elementarnih« i »složenih« stavova. »Elementarni stav predstavlja, naime, svršetak raščlanjivanja stava, jer bi beskrajno raščlanjivanje (*regressus in infinitum*) dokinulo svaki smisao« (str. 32). Da bi protumačio kako se »elementarni stavovi« odnose prema svijetu, on se poslužio »teorijom slike«. Osnovna karakteristika »složenih stavova« prepoznatljiva je u tome što se oni mogu rastavljati, no rastavljeni stavovi ne izražavaju i neki novi smisao. Određujući unutarnje odnose između »složenih stavova«, Wittgenstein koristi pojam »operacije«. Radi se o »logičkim operacijama« koje počivaju na zakonima logike, a njihova je svrha protumačiti logičku strukturu nekoga stava. Osim jezika, na raspolaganju nam stoje i pravila pomoću kojih povezujemo neke elementarne stavove, a to činimo na temelju logičkih operacija. Wittgenstein je već u

Tractatusu, a kasnije i u *Filozofskim istraživanjima* mnoga pitanja proglasio »besmislenima« i to upravo zato što se nije shvatila i što se nije poštivala logika jezika. U *Tractatusu* se razlikuje od Fregea i Russella i u tumačenju »broja«. Poznato je da je Frege branio objektivnost aritmetike. »Na osnovi pretpostavke da je broj formalni pojam, Wittgenstein daje operativnu definiciju pojma broj« (str. 43).

Formalnom definicijom pojma »broj« on se suprotstavio Fregeovoj »realističkoj interpretaciji«. Teorija »elementarnih« i »složenih« stavova i shvaćanje »broja« kao formalnog pojma, postali su važni čimbenici za Wittgensteinovu »teoriju značenja«. Frege je pretpostavljao da je »broj« ime, a Wittgenstein je htio izbjeći taj svijet »tajnovitih imena« jer je za njegovu »teoriju značenja« postalo upitno što bi takva »imena« uopće još trebala značiti. »Wittgensteinova je teorija o složenim stavovima kao istinosnim funkcijama elementarnih stavova riješila poteškoću 'logičkih predmeta' i pobila pretpostavku da su stavovi imena, što je bio povod njegove kritike Fregea i Russella« (str. 48). U *Tractatusu* je postalo jasno da logiku treba shvatiti kao djelatnost koja utvrđuje uvjete pod kojima nastaje neki smisleni govor. Logiku se ne može odrediti iskustvom, ona je transcendentna. Wittgenstein je u *Tractatusu* »općom formom stava« kao i »teorijom istinosnih funkcija« zapravo naznačio što se može, a što se ne može izreći. Njemu nije bio krajnji cilj iskonstruirati neki »idealni jezik«, nego dati jeziku samo »potrebnu jasnoću«.

Iako je Wittgenstein u *Tractatusu* ostao vezan na Fregea i Russella, uspio je izraditi svoju vlastitu »teoriju značenja«. Po mišljenju Macana, kritika jezika, shvaćanje »broja« kao formalnog pojma, analiza »elementarnih« i »složenih« stavova, primjena »logičkih operacija« kao i »opća forma

stava« bitni su elementi koji Wittgensteinovu »teoriju značenja« čine izvornom.

Macan u trećem poglavlju rezimira domete svojih istraživanja te najavljuje prve korekture koje su uslijedile nakon *Tractatusa*. Wittgenstein u potpunosti napušta ideju o nekom »idealnom jeziku«. Dok je još u *Tractatusu* tražio neki »logički simbolizam«, nakon *Tractatusa* on se sve više okreće prema »običnom jeziku«. »Logički simbolizam« trebaju zamijeniti »gramatička pravila« da bi se dobila što ispravnija slika stvarnosti. »Po Wittgensteinovu mišljenju vrelo svih nejasnoća u jeziku jesu one riječi koje ne ispunjavaju nikakve uloge« (str. 61).

Nakon *Tractatusa* Wittgenstein više ne želi ograničiti smisao stava samo na »istinitost« ili »neistinitost«, nego u prvom redu na mogućnost njegove »verifikacije«. »Metoda verifikacije nam, dakle, pokazuje kakav smisao ima stav« (str. 67).

Macan dolazi do zaključka da Wittgenstein sve više počinje shvaćati jezik kao »djelatnost«.

U četvrtom poglavlju Macan analizira »teoriju značenja« u *Filozofskim istraživanjima*. Što neka riječ »znači« ili koje je njezino »značenje«, to je za Wittgensteina u biti krivo postavljeno pitanje. Doći samo do definicije, prema Wittgensteinovu mišljenju, urodilo bi novim nesporazumima. »Filozofija nije nauka, nego djelatnost« (L. Wittgenstein, *Tractatus* 4, 112). Ova temeljna misao *Tractatusa* svoj će vrhunac i razradu doživjeti u *Filozofskim istraživanjima*. Wittgenstein će u *Filozofskim istraživanjima* naglasak staviti ne na »objašnjenja« nego na »djelatnosti«. Jezik učimo »jezičnim igrama«. Da bismo shvatili »značenje« neke riječi, moramo promatrati »jezične igre«. Wittgenstein u *Filozofskim istraživanjima*, po mišljenju Macana, napušta »ostenzivni model« učenja jezika, koji ide za tim da iza svake »riječi«, ako

ona ima neko »značenje«, mora stajati neki predmet. Wittgenstein u *Filozofskim istraživanjima* zaključuje da je »značenje riječi njezina uporaba u jeziku« (L. Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, Frankfurt am Main, 1997., 43).

Statički »esencijalizam« Wittgenstein prevladava shvaćanjem jezika kao »jezične igre«. Kao što svaka igra ima svoju dinamiku, istu dinamiku ima i jezik. U *Filozofskim istraživanjima* naglašena je važnost poznavanja »gramatike« riječi, jer se samo na taj način može otkriti i njihovo »značenje«.

Za *Filozofska istraživanja* Macan tvrdi da Wittgenstein napušta »logičku sintaksu« koju je zastupao u *Tractatusu* i dolazi do zaključka da jezik koji govorimo »već u sebi sadržava svoju gramatiku« (str. 91). »Gramatika« ne čini ništa drugo, nego daje pravila za jezičnu uporabu. Wittgensteinova »teorija značenja« u *Filozofskim istraživanjima* ne želi se vezati za ništa »izvanjezično«, dio je »jezične igre«, a svaka »jezična igra« jest djelatnost koja se događa u određenom govornom i socijalnom kontekstu.

U završnom petom poglavlju Macan uspoređuje Wittgensteinovu »raniju« i »kasniju« teoriju značenja.

Budući da je i sam Wittgenstein u svojim filozofskim shvaćanjima sazrijevao, razlike između »ranije« i »kasnije« teorije značenja su opravdane. Po mišljenju Macana, Wittgenstein je shvatio da su granice jezika što ih je postavio u *Tractatusu* o »općoj formi stava« preuske, jer strukturu jezika ne možemo apriori odrediti. Nadalje u *Filozofskim istraživanjima* Wittgenstein dolazi i do novog poimanja jezika kao tipične ljudske djelatnosti. Dok je u *Tractatusu* njegova teorija »značenja« vezana na »logičku analizu«, u *Filozofskim istraživanjima* on izričito govori o »značenju riječi«, koje se očituje u »jezi-

čnim igrama« i aktivnosti onih koji se jezikom služe. Potrebno je reći da je Wittgenstein u *Tractatusu* i u *Filozofskim istraživanjima* jezik shvatio kao »aktivnost« koja se u *Tractatusu* očituje u »logičnim operacijama«, a u *Filozofskim istraživanjima* u »jezičnim igrama«.

Istraživajući Wittgensteinovu »teoriju značenja«, Macan iznosi sintezu Wittgensteinove misli. Tu sintezu nije bilo lako postići jer je Wittgenstein cjelokupni svoj filozofski sistem izložio u fragmentima. Macanove interpretacije Wittgensteinove filozofije utemeljene su i bacaju novo svjetlo na cjelokupno njegovo djelo. Da bi provjerio utemeljenje svojih vlastitih interpretacija, Macan uzima u obzir i bogatu literaturu koja je napisana o Wittgensteinu. Usredotočujući svoj interes na Wittgensteinovu »teoriju značenja«, Macan ulazi u bit Wittgensteinovog filozofskog sistema. Problematika »značenja« nije bila strana filozofskoj tradiciji, ona je bila poznata već i Sokratu. Može se s pravom reći da su toj problematici sistematski prišli u novijoj filozofiji J. S. Mill, Frege, Russell i Carnap.

Macan kontinuirano prati Wittgensteinov razvoj »teorije značenja« u *Tractatusu* i u *Filozofskim istraživanjima* da bi pokazao ne samo koliko se Wittgenstein u svojim razmišljanjima razvijao, nego prije svega zato da bi konstatirao pomake koji su se dogodili unutar same »teorije značenja«. Za poznavanje Wittgensteinove »teorije značenja« potrebna su određena predznanja vezana naročito za poznavanje Fregeove i Russellove logike i matematike.

Macan se ne zadržava samo na analizi teksta, nego Wittgensteinovu misao razvija dalje, stavljajući ju u određene korelacije, koje samoj »teoriji značenja« daju potrebnu jasnoću i utemeljenost. Izostavljeni su ontološki i etički problemi, da bi što bolje došla do izražaja logika jezika, koja je od presudne važnosti za »teoriju značenja«.

Macan je uspio u ovom radu pokazati da je Wittgensteinova »teorija značenja« ne samo razjasnila neke filozofske probleme, nego je kritikom jezika modernoj logici postavila nove temelje.

Knjiga Ivana Macana *Wittgensteinova teorija značenja*, uz knjigu Hede Festini *Uvod u čitanje Ludwiga Wittgensteina*, poslužit će našoj javnosti da bi bolje razumjela Wittgensteinovu filozofiju.

Josip Oslić

Stjepan Baloban, (uredio), *Zbor hrvatskih vjernika laika*, Zagreb, 16.–18. listopada 1992., Glas Koncila – Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1993., str. 238.

Već i površan pregled knjige »Zbor hrvatskih vjernika laika« budi znatiželju i izaziva radoznalost kod čitatelja. Zbornik je svojevrsna zbirka predavanja održanih na zboru katoličkih laika i svećenika pod geslom 'mjesto i sudjelovanje laika u kršćanskom i crkvenom životu u Hrvatskoj'.

Uređivač zbornika, prof. dr. Stjepan Baloban, na sebi svojstven način, čitljivim i laganim stilom, približava čitatelju cjelokupnu problematiku vrednovanja dosadašnjeg shvaćanja uloge katoličkih laika u životu Crkve u Hrvata. U izvrsnom i iscrpnom Uvodu (str. 7–14) autor znalacki obrazlaže razloge koji su potaknuli održavanje Zbora vjernika laika kao i svrhu koja se željela postignuti ovim Zborom. Od razloga navode se, velike promjene koje se događaju u Europi od 1989. do 1991. godine (str. 8) i želja da se potpunije istraži dosadašnje zborovanje laika u Hrvatskoj (str. 9). Prvotnu svrhu zborovanja autor odre-